

Göstergeleri doğru okumak [1]

Prof. Dr. Hayrettin Kara

1963 yılında Antalya'da doğdu. İstanbul Üniversitesi İstanbul Tıp Fakültesi'nden 1985 yılında mezun oldu. Psikiyatri uzmanlık eğitimini Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi'nde tamamladı. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Tıp Fakültesi Psikiyatri Anabilim Dalı'nda öğretim üyesi ve ana bilim dalı başkanı olarak görev yaptı. Halen Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi, Psikiyatri Kliniği Şefi olarak görev yapmaktadır. Psikiyatrinin çeşitli alanları ve özellikle cinsel sorunlar hakkında yerli ve uluslararası çok sayıda çalışması yayınlanmıştır. Şu anda bilimsel çalışmalarını cinsel işlevler ve rüyalar üzerinde yoğunlaştırmıştır. Halen Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi, 2.Psikiyatri Birimi'nde Klinik Şefi olarak görev yapmaktadır.

Halusinasyon her zaman bir hastalık işareti midir?

Ya da halusinasyon ne zaman gerçekten halusinasyondur?

Gösterge, işaret, belirti, semptom.... Onlarla yol bulur, onlarla yol alırsınız. Ama bir başlarına, yalın halleriyle pek bir şey ifade etmez bu kavramlar. Ancak uygun bir bağlam içine yerleştirildiklerinde bir anlam kazanırlar. İlişkilendirilmiş zihni şemalardan, bir paradigmadan mahrum olduklarında neyi gösterip işaret ettikleri, neyi belirttikleri açık değildir. Bir gösterge bir işaret ancak bir bağlam içinde kelimenin tam

anlamıyla bir gösterge, bir işaret olur. Paradigmatik bağlam değiştiğinde aynı işaretin işaretlediği şey (fenomen) de değişir.

Tababet en genel anlamıyla tıbbi işaretleri, göstergeleri bir bağlam içine yerleştirerek anlamlandırma bilim ve sanattır. Bu bilim ve sanatın icracılarının yani hekimlerin teşhis aşamasında öncelikle iki konuda ustalaşmış olması beklenir; birincisi tıbbi işaretleri algılayıp tespit etmek, ikincisi de bu işaretleri en uygun bağlam içine yerleştirerek yorumlamak. Bu yazıda temel olarak birbirine alakalı iki sorunu göstergelerin, işaretlerin bizzat ne olduklarını ve bir işaret olarak halusinasyonu nasıl anlayabileceğimizi tartışmak istiyorum.

Aslında biraz dikkatli bakarsak günlük hayatımızın algıları işaret ve göstergelere dönüştürme, bunları da bir bağlam içinde yorumlama üzerine kurulu olduğunu görebiliriz. Algının işaretlere nasıl dönüştürüldüğü ise çok derin felsefik ve bilimsel bir sorundur. Beyinde neler olup bitiyor da basit duymulardan, onlardan kategorik olarak tümüyle farklı gibi görünen insana özgü karmaşık his ve düşüncelere geçiliyor. Ya da olup biten şeyler yalnızca beyin de mi vuku buluyor? Sorunun bu yönlerine değinmeyeceğim. Bu yazıda dikkat çekmek istediğim algılarımızın işaretlere dönüştürülmesinin büyük oranda kültürel olarak belirlendiği.

Konuyu biraz olsun vuzuha kavuşturabilir umuduyla F. Crick'in 'Şaşırtan Varsayım'

kitabından küçük bir alıntı yapmak istiyorum. DNA'nın kaşifi olan yazar bu kitabında görme algısından yola çıkarak insan bilincini anlamaya çalışırken şöyle diyor; "Bu bölümün girişine –gözümle gördüğüme inanırım- deyişini koydum. Gündelik konuşmada bu, bir şeyi gördüğünüzde onun gerçekten orada olduğuna inanabileceğiniz anlamına gelir. Ben bu üstü örtülü deyişin oldukça değişik bir yorumunu vurgulayacağım: Gördüğünüz şey gerçekte orada olan değil, beyninizin orada olduğuna inandığıdır. Çoğu kişinin gördüklerinin dünyanın simgesel bir yorumu olduğuna inanması zor –her şey o kadar 'gerçek' görünüyor ki."

Gördüğümüze inandığımızı söylediğimizde, algılamanın nesnel, birincil ve etken bir zihinsel yeti olduğunu dair inancımızı dile getiririz. Oysa Crick gördüklerimizin dünyanın simgesel bir yorumu olduğu kanaatinde. İşte bu simgesel yorumun kültürel olarak belirlendiğini söylüyorum. Eğer bu söylenenler doğruysa, algılama zannettiğimiz şekilde nesnel ve bağımsız bir zihinsel yeti olmaktan ziyade, kültürel olarak belirlenmiş (buna koşullanmış da diyebiliriz) zihinsel kalıpların edilgen bir işlevidir. Zihnimizin kültür içinde nasıl biçimlendiği ise ayrı bir sorun. Bu söylenenlerden sonra yolumuza şu kabüllerle devam edebiliriz, basit algı ve duyumları zihinsel düşünce kalıpları ve kategoriler içine yerleştirerek işaret ve göstergelere dönüştürürüz. Bu düşünce kalıpları ve kategoriler kişisel icatlarımız değil ortak aklın kültürel ürünleridir. Eğitim ve öğrenim dediğimiz şey de özünde bu kalıpların bir nesilden diğerine aktarılmasıdır.

Farklı kültürlerin farklı zihinsel kalıp ve kategorileri olduğunu hepimiz biliriz. Bunun anlamı şudur: benzer duyumlar farklı kültürlerde farklı işaretlere dönüştürülürler. Bunun bir adım ötesinde şunu da söyleyebiliriz, benzer gibi görünseler de işaret ve göstergeler farklı kültürlerde farklı biçimde yorumlanacak ve anlamlandırılacaklardır. Artık sanırım beyinlerimizi kafataslarımızın içinde değil de kültürlerimizin içinde olduğunu tasavvur edebiliriz. Kendi kültürel kalıplarıyla düşünmeye koşullanmış birisi için bir başka kültürün yorumlamaları anlamsız, tuhaf ya da saçma gelebilecektir. Ama ne olursa olsun bütün kültürler zihinsel kalıp ve kategorileri temelde aynı amacı gözeterek üretirler; gösterge ve işaretleri bir neden-sonuç ilişkisi içine yerleştirmek.

Modern bilimin ürettiği kültür, göstergeleri

neden-sonuç ilişkisi içine yerleştirme konusunda oldukça başarılı görünmektedir. (Belki de başarılı olduğuna bir biçimde bizi ikna etmiştir). Bu başarının en belirgin olduğu alanlardan birisi de tıptır. Bedende moleküler düzeyden sistemlere kadar olup bitenler konusunda yığınla bilgi var elimizde. Bedensel işaretlerin farklı düzeylerdeki nedenleri üzerine bu yığılmış bilgiye dayanarak çok şey söyleyebiliriz. Ama konu psikolojik ya da davranışsal alana geldiğinde iş oldukça karmaşıklaşmaktadır. Psikolojik işaretler, göstergeler bedensel olanlar gibi nesnel ve ölçülebilir değildir. Ayrıca psikolojik işaretler tabiatları gereği nedensellik ilişkisine kolayca yerleştiremezler.

Artık bir işaret gösterge olarak halusinasyonu tartışmaya geçebiliriz. Ama önce halusinasyonla ilgili bazı genel bilgileri aktarmak istiyorum. Halusinasyonun tıbbi/psikiyatrik tanımı: "gerçek dışsal bir uyarının varolmamasına rağmen algılamanın olması"dır. Kısacası öznel bir var sanma durumu. Tıp genel anlamda halusinasyona, beyin işlevlerini etkileyen patolojik bir durumun göstergesi olarak bakar. Halusinasyon, psikiyatride şizofreni ve şizofreni benzeri psikotik fenomenlerin ana işaretlerinden biridir. Sinir sistemini etkileyen psikoaktif maddelerin kullanımları ve yoksunlukları esnasında ortaya çıkabilir. Demans, Parkinson, beyin tümörü, epilepsi gibi nörolojik hastalıkların bir işareti, semptomu olabilir. Katarakt, optik sinir hasarları gibi gözle ilgili hastalıkların bir göstergesi olarak da ortaya çıkabilir. Liste uzatılabilir ama sonuçta daha önce söylediğim gibi tıbbi/psikiyatrik bakış halusinasyonun bir hastalık işareti olduğudur.

Oysa son zamanlarda yapılan çalışmalar herhangi tıbbi/psikiyatrik hastalığı olmayan normal (?) kişilerde de halusinatuar deneyimlerin azımsanmayacak bir yaygınlıkta (%15-%30) olduğunu göstermektedir. Ama insanlar bu tür yaşantılarından bir başkasına, özellikle doktorlara ve özellikle de psikiyatrik bilimlere bahsetmek istemezler. Bu kaçınmanın temel nedeni tahmin edebileceğimiz gibi damgalanma korkusudur.

Halusinasyonun tıbbi/psikiyatrik bir belirti, bir işaret bir semptom olduğu durumları düşünelim. Peki nasıl bir işaret nasıl bir semptomdur halusinasyon? Ağrı, ateş ya da bir şişlik gibi mi? Bu soruyu çoğumuz kolayca 'elbette hayır' diye cevaplarız. Zira

halusinasyon olağan tecrübelerimizin dışındadır (ya da olağan bir tecrübe olmadığı konusunda kültürel olarak koşullanmışızdır). Şişliği hepimiz bir mutakabat içinde gözleriz. Sıcaklık artışını da hem algılar hem de ölçebiliriz. Halusinasyon bu belirti ve işaretlerden en fazla ağrıya benzer. Bir başkasının ağrısını da ne deneyimleyebilir ne ölçebilir ne de gözlemleyebiliriz. Ama ağrının nasıl bir şey olduğunu hepimiz çok iyi biliriz. Dolayısıyla halusinasyon ağrıdan da olağan bir tecrübe olmaması noktasında ayrılır. Burada kritik nokta algısal bir tecrübenin olağan olup olmadığına neye göre, hangi ölçütlere göre karar verdiğimizizdir. Bu noktada ister istemez her zaman karmaşa içeren 'normallik' sorununun alanına gireriz. Nihai olarak normallik kültürel bir normdur. Bir algının olağan olup olmadığına ilişkin de zihnimizde öğrenilmiş kültürel kalıplar vardır.

Bu yazı boyunca kültürden bahsederken sanırım, kişileri ya da alt grupları aynı biçimde etkileyen sınırları keskin, esnek olmayan bir yapı tasavvuru ortaya çıktı. Kültürden kastım böyle bir şey değil ama bu yazıda bu konuyu da tartışmam mümkün değil. Yalnızca, farklı kültürlerin bir işaret olarak halusinasyonları farklı bağlamlara yerleştirmeleri gibi, aynı kültür içinde yer alan alt kültürlerin de halusinasyonları farklı biçimde anlamlandırabileceğini söylemek isterim. Bu açıdan medikal modelin uygulayıcısı olan hekimleri bir alt kültürün mensupları olarak görüyor ve bir gösterge olarak halusinasyonları yeterince doğru okuyamadıklarını düşünüyorum.

Yayın hayatına yenice başlayan bu dergi uzun ömürlü olur ve bu konu derginin muhteva ve formatına uygun düşerse sonraki sayı ve sayılarda halusinasyonu tartışmaya devam etmek istiyorum. Özellikle, halusinasyonu doğal algıya yaklaştıran edebiyat ve sanatı da işin içine çekerek. Sanırım farklı yönleri işaret edebilen göstergeleri, tıbbin nasıl bir semptomu indirgediğini tartışmak ilginç olur.